

בין שפירושו „דלא“ (שלא) בין שפירושו „מלא“ (אם לא) היא קוברת את בנה. וזה פתגם עממי. וכן מסופר בוי"ר (פ"ו, ג', הוצ' מרגליות עמ' קל"ד) באשה שנשבעה: קברת ברה דאשכחתיגון (כג' כתיב"י שם), וקברתיה וכו'.⁹ והדין דברייתא אמרין בין זכאי בין חייב למומי (לשבועה) לא תיעול. והכוונה שבשבועה אדם נענש בין על דבורו ובין על כוונתו, ואם לשונו משתמעת לשני פנים נמצא שנשבע לשקר.¹⁰ ולפ"ז אף בקבלת נזירות „שזהו“ הוא לשון מתהפכת, ופירושו „דהוא“ וגם „אם הוא“, ולפעמים מתקיימים דבריו אבל לא כוונתו, ולפעמים להפך.¹¹

4. ר' יוסה ב"ר ר' יהודה אומ' כוי וכו'. בד ובכ"ע: ר' יוסי אומ' כוי וכו'. וכ"ה בבבלי חולין פ' א'. ועיין להלן שו' 40–41.

4–5. כוי בריה לעצמו ולא יכלו וכו'. כלומר, אינו כלאים מבהמה וחיה, עיין בבבלי הג"ל, ובירושלמי כאן פ"ב ה"ז, ס"ה ע"ב. ועיין תוספ' יומא ע"ד א', חולין פ' א' וכריתות כ"א א' ד"ה כוי, ובשטמ"ק שם אות ז', ומ"ש להלן שו' 42.

6. אנדרוניוס יש בו דרכים וכו'. נוסחאות שונות נשתמרו בידינו בבביות הללו (ה"ג–ה"ז). וכמה מהן נדפסו במשניות הוצ' ראם בסוף בכורים. הן מתחלקות לשתי קבוצות. א. הנוסח שנספח לכמה הוצאות וכתבי היד של המשנה. ב. הנוסח שבתוספתא כאן. ולפנינו נספחו הבריות למשניות כפרק ד' של מס' בכורים במשניות ד' גפולי, ודפוסים אחרים של המשנה, בכ"י פרמה, קויפמן, קטעים מן הגניזה¹² ובש"ס כ"מ. אבל במשנה שבירושלמי, בהוצ' לו ובמשנה ד"ו רפ"ב אינן. וכן בר"ש.¹³ והרש"ס הכניס ברייתא זו לנוסח הירושלמי שלו (מ"א ע"ב), והעתיק את פירוש הר"ש. ועיין גם במלא"ש למשנתנו.

ולאמיתו של דבר יש לפנינו שני סיפוסים שונים: נוסח הנספח למשנה (חוץ מכ"מ של הבבלי שהוא נוסח מעורב), ונוסח התוספתא (וקרוב לו גם בכ"מ של הבבלי). ההבדלים ביניהם הם כ"כ גדולים, שאין להניח שיש כאן שינויים שהוכנסו ע"י סופרים, דוגמת נוסח הירושלמי לשקלים והוריות שנספחו לבבלי. וברור שהיו קיימות שתי מסורות שונות, והיחס ביניהן הוא כמו היחס בין שני מקורות מבתי מדרש שונים. וכן כותב רבינו משולם בעל ההשלמה בתוספותיו שנדפסו בש"ס הוצ' ראם על שם תוספ' חד מקמאי¹⁴ יבמות פ"א א': תנן התם בפרק

לא שמעין מינה כלום, כלומר, האגדה היא מתהפכת לכמה פנים, ועל פיה אפשר לדרוש את הכתוב בכוונה אחת והיפוכה, עיי"ש.

⁹ כלומר, היא נשבעה. קברת ברה" שמצאה (אם מצאה) אותם (את הדינרים), וקברה אותם. ¹⁰ בבבלי גיטין ל"ה א' אמרו: מאי טעמא איענשה? דאיתרשי לה מקום דינר. אבל לפי סיגון הספור בוי"ר ובירושלמי שבועות (פ"ו ה"ו, ל"ז סע"א) ובפסיקתא רבתי (פ"ב, הוצ' רמ"ש, ק"ג ע"ב) אי אפשר לפרש כן, ואמרו שם בפירוש שאפילו הנשבע על האמת נענש, והטעם הוא, מפני שאי אפשר לדייק בלשון.

¹¹ ולשיטת ב"ש שם הוא נזיר בכל אופן, ולשיטת ב"ה אינו נזיר אלא מי שנתקיימו דבריו ולא נתקיימה כוונתו, ויתבאר אי"ה הדברים במקומם. ולפירוש המשנה והתוספתא כאן אין הבדל.

¹² עיין בנוסח שפרסם ר"ד מארקאן בסה"י לכבוד ר' ישראל לוי, עמ' 194 ובטבלא שם, עמ' 203. וכ"ה בקטע טיילור שכטר תיבה E-1 48 (אלא שהקטע קרוע, ואפשר לקרוא שם עד אמצע ה"ד ולא יותר), וכן בקטע שהשתכש בו פורת בספרו. לשון חכמים, עמ' 168, ובקטע כ"י ששון 531, עיין אהל דוד, עמ' 90.

¹³ עיין בפירושו לכלאים פ"ח סמ"ה: ותניא בתוספ' ביכורים אנדרוניוס יש בו דרכים וכו'. וכן בפירושו למס' בכורים (נדפס בראשונה בנספח ל"ין לבנון של 'חילאל ברילל, פריס תרכ"ו, עמ' 8): תניא בתוספתא אנדרונס יש בו דרכים וכו', עיי"ש שפירש את כל הבריות.

¹⁴ הר"י לובעזקי במבואו לס' ברקי בתים שלו, עמ' ג' ואילך, הוכיח שהן לר' משולם בעל ס' ההשלמה.

בתרא דבכורים אנדרוגינוס יש בו וכו', כתבתי זו המשנה שהיא צריכה תלמוד במקצת דברים שיש בה. ובתוספתא דבכורים פ' בתרא גרסינן אנדרוגינוס יש בו דרכים וכו'. וכ"כ הראב"ד¹⁵ בפירושו, וכתב בזה הלשון שכתבתי זו התוספתא וכו'. ועיי"ש שפירש כמה דברים משתי הנוסחאות. ועיין במאירי יבמות שם שסיכם את ההבדלים בין הברייתות הנספחות למשנה, ובין התוספתא.¹⁶

^[מנחת חינוך] ובה"ג נעתקו כל הברייתות בסתם בנוסח קרוב לטיפוס התוספתא, עיי"ש בד"ו ה' יבמות, נ' ע"ב; ד' ברלין (מכאן ואילך: ד"ב) עמ' 246; ה' ראו עמ' 115; הלכות פסוקות (מכאן ואילך: הל"פ) הוצ' ששון עמ' קנ"ד.

והברייתות הללו (לפי נוסח הנספח למשנה) נתפרשו ע"י ר' יוסף מר"ם, ונדפס הפירוש בחייו בויניציאה שנ"ב בסוף מגילת אסתר לר' יצחק ליאון (קכ"ה ע"א ואילך), ותמציתו אף בספר וזאת ליהודה לר"י עייאש ח"ב, ל"ב ע"ג, בשם קונטריס מהגאון כהר"ר יוסף מר"ם ז"ל. וכן דן בהלכות הללו גם הרמ"ע מפאנו (שו"ת שלו סי' ק"ל) והעתיק אותן ופירשן באריכות.¹⁷ ובפתיחת הגר"י ברלין לספרו יש סדר למשנה: "פרק רביעי אנדרוגינוס וכו', ובכבורי על התוספתא קראתיו בשם חנא תוספאה כתבתי פירוש תוספתא זו על נכון". ועיין מ"ש לעיל עמ' 407, ומ"ש לעיל כלאים פ"ה שו" 43 ד"ה לא יעשה. ומכאן ולהלן נעיר רק על שינויי הנוסחאות, ולא על הסדר בנוסחאות השונות.

¹¹ מיטמא בלובן וכו'. עיין מ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 123. ועיין ר"מ פ"ב מה' נזירות ה"א ופ"א מה' מטמאי משכב ומושב ה"ז. ועיין תוספ' יבמות פ"ג א' ד"ה בריה ובתוספ' הרא"ש שם.

¹² אבל לא נישא. ופירש בה"ג הנ"ל בכל הנוסחאות: דכיון דאית ליה זכרות זכר קרינא ביה. וברור מתוך כל דבריו שם שאין קידושין תופסים באנדרוגינוס שנתקדש, שהרי פסק (ד"ו, נ' ע"ג; ד"ב עמ' 247) שחייבין עליו סקילה (אעפ"י שהוא ספק אשה), מגזירת הכתוב: איזה זכר שיש לו שני משכבות וכו', זה אנדרוגינוס. ואף לר' אלעזר אינו אשה, שהרי חייב סקילה אם בא עליו שלא כדרכה, עיי"ש בה"ג ובבבלי יבמות פ"ג ב' ובראשונים שם; ובירושלמי מסתפק אם הוא זכר לר' אלעזר לכל דבר. ובה"ג שם בכל הנוסחאות (הל"פ עמ' קנ"ד; ה' ראו עמ' 115; ד"ו וד"ב הנ"ל) שטומטום בין שקידש ובין שנתקדש קידושיו קידושין, ולא הזכיר כלל את דינו של אנדרוגינוס, מפני שסמך על הברייתא כאן שהביא, והיא כלשון משנתנו ביבמות ספ"ח. ועיין מ"ש להלן שו" 37–38.

וכן פירש הראב"ד (לפי המאירי יבמות עמ' 296) את משנת יבמות הנ"ל: "אנדרוגינוס נושא, כלומר, שאם קדש קדושיו קדושין. אבל לא נישא שאם נתקדש אינו כלום, שאינו ראוי לינשא, שהרי הבא עליו בספק סקילה".¹⁸ ובירושלמי יבמות פ"ח ה"ו, ט' ע"ד: קידש אינו חוששין

¹⁵ צ"ל: הר"א אב"ד, עיין מאירי יבמות שם, סוף עמ' 306, ובהערות ר"ח אלבק הע' ש"ב.
¹⁶ הרמ"ע מפאנו בשו"ת שלו ריש סי' ק"ל החליט: הדין פרקא ודאי תנא ברא תנייה דמנסיט חומרי מתנייתא, ברם עקר שרשוהי בתוספתא וכו'. והר"ן אפשטין במבוא לנוה"מ, עמ' 976, מוכיח כן מן הבבלי יבמות פ"ג א' שאמרו שם: ליתא למתניתין (משנת יבמות שם) מקמי ברייתא, דתני (להלן שו" 40) ר' יוסי אומר אנדרוגינוס בריה בפני עצמה היא, הרי לך ברור שקבוצה זאת לא היתה במשנה של תלמוד הבבלי. ברם אין מכאן ראיה נמורה שהרי בנספח למשנה הגירסא היא: ר' מאיר אומר אנדרוגינוס וכו'. והתלמוד ביבמות אינו עוסק אלא בשיטת ר' יוסי, ולפיכך הביאו מן התוספתא ולא מן המשנה. אבל עצם הדבר שהברייתות נספחו לסוף המסכת כפ"ד (והרי מקומן הנכון הוא בפ"ב, כמו בתוספתא), מוכיח שאין מגוף המשנה.

¹⁷ וכנראה שכיוון בויכוחו לר' יוסף מר"ם הנ"ל, עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי להרמב"ם, עמ' ט', הערה 55. וכן נדפסו הלכות הללו ע"י ר' יהודה עייאש בספרו וזאת ליהודה ח"ב, ל' סע"ב ואילך.
¹⁸ עיין בהשגות הראב"ד פ"ד מה' אישות ה"א. וכבר ראה לנכון ר' יהודה עייאש (וזאת ליהודה

לקידושיו. נתקדש חוששין לקידושיו. וברור לי שצ"ל: קידש אש¹⁹ חוששין לקידושין. נתקדש [אין]²⁰ לקידושיו. וכע"ז הגיה בק"ע שם (וכל שאר הפירושים בירושלמי שם הם דוחקי דחוקים). והיא ברייתא המפרשת את הפיסקא של המשנה שם: נושא אבל לא נישא, וכפירוש הראב"ד הנ"ל. ועיין בהשגות פ"ב מה' שופר ה"ב.

ועיין בבלי יבמות פ"ב ב' ובתוספ' שם ד"ה תנן, ובפי' הר"ש ובשו"ת הרמ"ע סי' ק"ל הנ"ל.

12–13. ואין מתיחד עם הנשים וכו'. בד"נ, כ"י קויפמן, כ"מ (ושם חסר מכאן עד סוף ההלכה), פרמה וקטעים מן הגניזה ליתא, ואיתא בשאר הנוסחאות מטיפוס התוספתא. ופירש הר"ש: משום ספק איש, דייחוד אסור, כדאיתא בפרק בתרא דקדושין (ספ"ד). וכן פסק הר"מ בפכ"ב מה' איסורי ביאה ה"א.

13–14. ואין גזון עם הבנות כאנשים. בד"נ, כ"י קויפמן, כ"מ, פרמה, וקטעים מן הגניזה ליתא, ואיתא בשאר הנוסחאות. ופירש הר"ש: ואינו גזון עם הבנות בנכסים מועטים, כדאיתא בריש מי שמת (ב"ב פ"ט מ"ב). ובמשנתנו שם לא נזכר אלא טומטום, אבל לא אנדרוגינוס, אבל הוא הדין גם לאנדרוגינוס, בזמן שהנכסים מועטים, עיין בנימוקי יוסף שם ובבבלי שם ק"מ ב' ובתיו"ט ובמלא"ש במשנה שם. וכן פסק הר"מ בפ"ה מה' נחלות ה"ב. 14. ואין נעטף ומספר כאנשים. בד ובכ"מ חסר כל זה. ובד"נ, בכ"י קויפמן,

פרמה וקטעים מן הגניזה: וזוקק ליבום כאנשים ומתעטף ומסתפר²¹ כאנשים. וכן מעתיק ר' משולם הנ"ל מן הנספח למשנה. וממנו במאירי הנ"ל: ובמשניות הוסיפו בהם דברים וכו' שזוקק ליבום וכו'. ולפי נוסחא זו אנדרוגינוס זוקק לייבום משום ספק כשיטת הרמ"ה²². ואשר²³ לסיפא פירשה הר"מ בפ"ב מה' ע"ז סה"י: טומטום ואנדרוגינוס אינו עוטף כאשה (כלומר, משום לא ילבש גבר, עיי"ש) ולא מגלח ראשו כאיש. ור' יוסף מר"ם פירש ע"פ נוסח הנספח למשנה: ומתעטף בציצית כאנשים, ומסתפר כאנשים, כלומר, שמניח את הפאות, ואינו מקיפן.²³

ברם בכ"ע, בנוסח התוספתא שלפני הר"א אב"ד, הר"ש, רבינו משולם, המאירי (בשם התוספתא) והרש"ס כלפינו. ופירש הר"ש: ואינו נעטף ומספר כאנשים, כלומר אינו נעטף, כאנשים (כלומר, אינו נעטף, ונוהג כמנהג האנשים) ומספר כאנשים, וכללם לפי שטעם אחד לשניהם, דדרך אשה לעטוף את ראשה, ולכסותו בצעיף, ואין דרך איש כן, דרך איש לספר ואין דרך אשה לספר אלא מגדלת שיער כלילית,²⁴ ובעינן שינהוג בעצמו בתספורת ומלבושים כעין איש וכו'. ועיין במאירי יבמות הנ"ל ריש עמ' 307, ומ"ש להלן. ובהלכות פסוקות ריש עמ' קנ"ה הנ"ל: ונעטף ואינו מספיר כאנשים. וכ"ה בה' ראו

ח"ב ל"א ע"א) שכוונת רבינו היא לאנדרוגינוס, אבל בטומטום הרי מפורש (תוספתא יבמות רפ"א; בבלי שם ע"ב א'; בכורות מ"ב ב') שקידושיו ספק.

¹⁹ השי"ן נתפרדה ל"נ", ויצא: אינ'. ופתר הסופר: אין'.

²⁰ המלה אין' הועברה בטעות לשורה שלפניה: דהא אמר' אין' חלוקין וכו', והיא ט"ס ברורה, וצ"ל: חלוקין, כמו שהגיהו המפרשים, וכפי שברור בבבלי בכורות מ"ב ב', עיין בנוע"י במקומו. והמלה אין' באמת שייכת להלכה שלנו.

²¹ בקג"נ: וניתעטף וניסתפר, ונפרדה שם המ"ם לנו"ן יו"ד.

²² עיין בב"י טוא"ע סי' קע"ב. ועיין בטור שם. ועיין בס' ערוך לנר יבמות פ"ב סע"ב ומ"ש במהרי"ט אלגמי בכורות פ"ו סי' נ"ח, קס"ד ע"א, ובמנהג חינוך סי' א' אות א'. ועיין להלן שו" 20–21 ומש"ש, ועיין מ"ש להלן שו" 35 בשם המאירי.

²³ בשו"ת הרמ"ע מפאנו הנ"ל (קל"ה רע"ב) כתב: וי"מ מתעטף בציצית. ולא אירא דהא איתיה בכלל כל המצות שהוא חייב בהן, כדלקמן. ועיין מ"ש להלן הע' 29.

²⁴ עיין בבלי עירובין ק' ב'; ילקוט בראשית רמז כ"ז, ותשב"ץ ח"ג סי' קצ"א.

עמ' 115 הנ"ל. ובה"ג ד"ו הנ"ל: ומתעטף באבילות ואינו מספר. ובד"ב הנ"ל: וניעטף באבילות ואינו מספר כאנשים. ור' משולם הנ"ל מעתיק בשם בה"ג: אינו נעטף באבילות ואינו מספר כנשים. ועיין בנוסח בעל מלא"ש שהיתה לו בילדותו.

ונראה קרוב לוודאי שהגירסא שלפנינו בהלכות פסוקות נכונה (המלה „באבילות“ נכנסה לגוף הנוסח ע"פ פירושו שם, ובה' ראו עמ' 116), ופירושו, שאנדרוגינוס ניעטף בצרעת כדין האיש, אבל אשה אינה עוטפת. וכן להלן סוטה ספ"ב: האיש מעטף ומספר, ואין האשה מעטפת ומספרת.²⁵ וברור שצ"ל להפך: האיש נעטף ואינו מספר, והאשה אינה מעטפת, ומספרת,²⁶ ופירושו שהאיש נעטף בצרעת, ואין האשה נעטפת בצרעת, האיש מגדל פרע ואינו מספר, והאשה מספרת. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' צרעת ה"ח.²⁷ ובה"ט שם כתב: וטומטום ואנדרוגינוס פורע ופורם ועוטה על שפם, מפני שהוא ספק.

ושמא אף באבילות כן, שהרי אנו משוים אבל למצורע (מו"ק ט"ו א'). אבל עיין בארחות חיים ח"ב עמ' 588 שכתב: ועל כן נהגו הנשים להסיר מצנפתן וכו', ומשמע שאשה חייבת בעטיפה.²⁸ וכן לעניין תספורת באבילות, הרי ידועה שיטת הבה"ג שהאשה מסתפרת אחר שבעה, עיין בה"ג ה' אבל ד"ו מ"ג ע"ג, ד"ב עמ' 214. ועיין מס' שמחות הוצ' היגר סוף עמ' 230 ובהערות שם, ולפיכך אומרת התוספתא כאן (לפי' הבה"ג) שאנדרוגינוס אינו מסתפר באבילות כאנשים. ועיין במבוא המשנה לר' יעקב ברילל ח"ב עמ' 140 שעמד על עיקר הפירוש הנכון, עיי"ש.

15. ואין מיטמא למתים כאנשים. ליתא בנספח למשנה, וישנו בשאר הנוסחאות. ובמשנת סוטה פ"ג מ"ז: כהנת מטמאה למתים. ואין כהן מטמא למתים. ועיין מ"ש להלן שו" 22, ד"ה ובכל.

15–16. ועובר על בל תקיף וכו'. ליתא בנספח למשנה,²⁹ וישנו בשאר הנוסחאות. ובמשנת קידושין פ"א סמ"ז: וכל מצות ל"ת וכו', אחד אנשים ואחד נשים חייבין חוץ מבית תשחית ובל תקיף ובל תטמא למתים. ועיין ר"מ פ"ב מה' ע"ז ה"ד. ^{או"ח חכמת} 17. וחייב בכל מצות וכו'. ופי' הר"ש הנ"ל: אפילו במצות עשה שהזמן גרמא, כמפורש להלן ר"ה פ"ב ה"ז (כ"ע רפ"ד) ועוד.³⁰ ועיין בר"מ הנ"ל ופ"ג מה' ציצית סה"ט.

²⁵ כ"ה בכ"ז שם. וכע"ז אף בכ"ע ובתוספות שם כ"ג ב' ר"ה מה. ועיין מ"ש בתס"ר ח"ב, עמ' 58. ²⁶ כמו שהניה לנכון הר"ש טרוביב בהוצ' שלו של הבה"ג, עמ' 99, הע' ה', עיי"ש שכבר עמד על הפירוש הנכון של העניין. וציין לו ר"ס ששון בהל"פ שם, עמ' קנ"ה, הע' ע'. ובתס"ר ח"א, עמ' 116, כתבתי כן מרעתי, ולא זכרתי את דברי הר"ש טרוביב.

²⁷ עיין מ"ש ידידי הגר"ח הילר בס' המצות להר"מ עשין ק"ב. ²⁸ באבות דר"ן פ"א, הוצ' שכטר, עמ' 4: עטופה כאבל, וכן שם נו"ב, נ"ט ע"א: ראשה מכוסה כאבל וכו'. וכן בבבלי עירובין ק' ב'. אבל פשיטא שאין משם שום ראיה, והכוונה שם היא שהיא עטופה כגבר אבל.

²⁹ עיין מ"ש לעיל שו" 14 סד"ה ואין נעטף בשם ר"י מר"ם, ולפי פירושו שם, כבר כלולה בבא זו ב, מסתפר כאנשים שלעיל.

³⁰ ופירוש הר"ש והר"מ מוכרח, שהרי בבא זו נמנית בין החומרות הנוהגות באנשים ולא בנשים, ועיין מ"ש להלן שו" 24 ד"ה ואפשר. ולכאורה קשה למה לא מנתה הברייתא דין זה להלן בה"ו בין הרברים ששוא לאנשים ולנשים, שהרי יש לנו ריבוי מיוחד שאנדרוגינוס חייב בכל החטאות והאשמות, עיין ספרי נשא פסקא ב', עמ' 5. וכן נתרבה טומטום ואנדרוגינוס שגב נפש, עיין ברש"י משפטים כ"א, ט"ז (ועל דברי רש"י העירני הר"מ כשר), וכן לאכילת פסחים (מכילתא בא ספ"ג). וכן חייב במ"ע שלא הזמן גרמא ובלאזין כאנשים וכנשים. וכנראה שהתנא שלנו שייר כמה דברים, עיין במשנת סוטה פ"ג מ"ז ומ"ה ותוספתא שם ספ"ב, וירושלמי יבמות ספ"ח.

19. מיטמי באודם כנשים. משנת זבים רפ"ב, תוספתא שם פ"ב ה"ב ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 123. ועיין בתוספ' יבמות פ"ג א' ד"ה בריה.
 19–20. ואין מתיחד עם האנשים כנשים. כ"ה בכל הנוסחאות. ובר"מ פכ"ב מה' איסורי ביאה הי"א פסק: אבל האיש מתיחד עם האנדרוגינוס. ובכ"מ שם תמה עליו מן התוספתא כאן, עיי"ש. ועיין בטוא"ע סי' כ"ב ובכ"י ובפרישה שם. והגר"א (אה"ע סי' כ"ב, ס"ק י"ב אות י"ט) מגיה בר"מ. ובר"מ פ"ב מה' שכנים הט"ו משמע שאין דרכו במשא ומתן כאשה. ור' יוסף מר"ם הנ"ל גסתפק אם הכוונה דווקא לאנשים שהוא ערוה עליהם, או אפילו בשאר אנשים שאינו ערוה להם. ובשו"ת הרמ"ע הנ"ל, קל"ח ע"ב: ומדברי מגיד משנה מוכח שבספרי התוספ' הקדמונים לא היה כתוב בהם הלשון הזה (שהרי ציין שם לתוספתא, ולא הזכיר שהתוספתא סותרת). וכבר ראיתי למי שנדחק לפרש שאינו מתיחד עם האנשים שהיא ערוה עליהם אילו היתה אשה גמורה וכו'. וכיוון לר' יוסף מר"ם הנ"ל, עיי"ש שדחה את פירושו.

20–21. ואין זוקק לייבום כנשים. וכ"ה בד, בכ"ע, (בכ"מ, בסוף הבבא) ובנוסחאות הבה"ג. ובנספח למשנה (חוץ מכ"מ) ליתא, ולא היה גם לפני ר' משולם הנ"ל בנספח למשנה.³¹ ובר"ש הנ"ל: ואין זוקק לייבום כנשים, כך כתוב בכל הספרים. וכן מעתיק ר' משולם הנ"ל מנוסח התוספתא וכ"ה במאירי הנ"ל. והעיר ע"ז הר"ש שם: משמע דאירי בשנתקדש לאחד מן האחים ומת, דפטור מן החליצה ומן היבום וכו'. אבל אי אפשר לפרש כן, דא"כ מאי כנשים, אדרבה נשים זקוקות הן, אלא ה"ג ואין זוקק ליבום³² כנשים וכו'. וכ"ה בתוספתא יבמות פ"ב ה"ה וה"ו, ועיין מ"ש בתס"ר ח"ב עמ' 18. ובכ"מ מתאימה כל בבא זו לנוסח התוספתא, אלא שההלכה "ואינו זוקק ליבום" באה שם בסוף הבבא.

21. ואין חולק עם הבנים כנשים. כ"ה בכל נוסחאות התוספתא, ובכ"מ ובה"ג.³³ אבל בנספח למשנה (חוץ מכ"מ) ובנוסח המשנה של ר' משולם חסרה הלכה זו. ובר"ש הנ"ל: ואין חולק עם הבנים בנכסים מרובים, שהזכרים דוחים אותו אצל נקבות, כדאיתא בריש מי שמת (ב"ב פ"ט מ"ב, ועיין בחי"ט שם ומ"ש לעיל שו' 13–14). ועיין ר"מ פ"ה מה' נחלות ה"א וה"ב. ועיין ירושלמי יבמות ספ"ח, ט' ע"ד.

22. ואין חולק בקדשי קדשים כנשים. וכ"ה בד ובנוסח התוספתא לרבינו משולם. ופשיטא שאינו אוכל בקדשי קדשים שאינם נאכלים אלא לזכרי כהונה. ועיין יבמות ע"ב א' וברש"י שם ד"ה ואין אוכל. אבל בכ"ע, בכ"מ, בה"ג, בהל"פ, בה' ראו, בנוסח הר"ש ובמאירי: ואינו חולק בקדשי המקדש כנשים. ובר"מ פ"י מה' מעשה הקרבנות הי"ז: אשה ואנדרוגינוס אין חולקים להם בקדשי המקדש כלל, שנאמר איש כאחיו (ויקרא ז', י').³⁴ ובה"ט שם כתב: האנדרוגינוס יראה לי שאוכל בקדשים קלים. ועיין ביד איתן שם הי"ז. ובמשנתנו (זבחים רפ"ב): וכל שאינו ראוי לעבודה אינו חולק בבשר (חוץ מבעלי מומים).

ובכל הנוסחאות של הנספח למשנה (חוץ מכ"מ) חסרה הלכה זו, ובמקומה כתוב: ואינו עובר לא על כל תקיף ולא על כל תשחית ולא על כל תטמא למתים כנשים. והדברים לכאורה

³¹ ועיין לעיל מ"ש שו' 14 ד"ה ואין נעטף.

³² כן מעתיק הרש"ם בשמו, מ"ב ע"א. ולפנינו בט"ס: ואין זוקק ליבם כנשים. ורבינו לא היה מגיה כסיגנון שאינו מצוי בש"ס, אלא כסיגנון המשנה והתלמוד בכ"מ.

³³ בהל"פ, עמ' קנ"ה: ואינו חוליק עם האחים כנשים. ובה' ראו, עמ' 115: ואינו חולק עם האנשים כנשים. ועיין בפיה"מ כאן פ"א מה'. ועיין טורי אבן מגילה כ' ב'.

³⁴ ועיין בבלי קידושין נ"ג א' ובמקבילות. ובה"ג, בהל"פ ובה' ראו הנ"ל כתבו: ואינו חולק בקדשי מקדש, דכל זכר בבני אהרן כתיב "ויקרא ו', יא". ועיין תו"כ צו פ"ג ה"ה, ל"א ע"א, ובבלי זבחים ק"ב סע"א.

תמזהים. ובבבלי (סנהדרין נ"א סע"ב) מפורש שלר' ישמעאל כהנים בעלי מומים הם בקדושתם ומוזהרים על טומאת מת. ובמאירי שם עמ' 210 כתב: ובשם תוספתא שמענו להפך. ושם שמע מחכם שרצה לפרש כן את הברייתא שלנו כשיטת ר' ישמעאל עצמו (משנת בכורות ספ"ו): ואנדרוניגוס וכו' ר' ישמעאל אומר אין מום גדול מזה. ברם גם בתו"כ ריש אמור מפורש שבעלי מומים מוזהרים על טומאת מת, ולא שמענו מי שנחלק על הלכה זו, ובצדק כתב שם המאירי על הלכה מדומה זו „ולא יראה כן“. ולא עוד שעדיין לא הרווחנו כלום בפירוש אינו עובר על כל תקיף וכו'. ולפיכך נראה שהפירוש הוא שאינו לוקה על כל תקיף וכו', כפירוש הרמ"ע מפאנו הנ"ל, קל"ח ע"ב, והגר"א בבאורו ליו"ד סי' קפ"א ס"ק ח' אות י"א. ואין בזה דוחק, ונוסח זה לשיטתו, עיין להלן שו' 39–40 ד"ה ובד"נ. ועיין לעיל שו' 15 ושו' 15–16.

23. ופסול מכל עדות שבתורה וכו'. ר"מ פ"ט מה' עדות ה"ג, והעיר הרשב"ש (תקן סופרים בס' יבין שמועה להרשב"ץ, ס"ט ע"ד) שמקורו מכאן. וברלב"ג משפטים, צ"ז ע"ב: והאנדרוניגוס פסולים לעדות וכו', בסוף תוספתא בכורים. ועיין בירושלמי יבמות ספ"ח, ט' ע"ד.

24. ואם נבעל בעבירה פסול וכו'. וכ"ה בד ובה"ג ד"ו וד"ב הנ"ל. 35. ובכ"ע: ואין נבעל בעבירה ופסול מן הכהונה וכו'. ובכ"מ: ולא נבעל בעבירה כנשים (ולא יותר). ובכ"י קויפמן, פרמה, קטעים מן הגניזה ונוסח הר"ש הנ"ל: ואינו נבעל בעבירה כנשים (מלה זו חסירה בקג"נ) ונפסל³⁶ מן הכהונה כנשים. וכ"ה בנוסח המשנה שלפני ר' משולם הנ"ל. ובמאירי שם (עמ' 306): ואינו נבעל בעבירה כנשים וכו', (עמ' 307) פירוש שאם נבעל לפסול נפסל. וכנראה שאין הבדל בנוסחאות, ו„אינו“ פירושו „ואין הוא“³⁷ נבעל בעבירה ונפסל לכהונה וכו'.

ופירש הר"ש: דאם נבעל בעבירה פסול מן התרומה, אם הוא כהן כבת כהן שנבעלה לפסול לה. ור' משולם הנ"ל (יבמות פ"א סע"א) מעתיק בשם בה"ג: ואינו נבעל בעבירה, ופסול מן התרומה כנשים (ועיין מ"ש לעיל בשם בה"ג). וכן בירושלמי יבמות (פ"ח ה"ו, ט' ע"ד): נבעל נפסל מן התרומה כנשים. ועיין ר"מ פ"ז מה' תרומות ה"ט ובכ"מ שם. ובס' המעשים לבני א"י (תרביץ ש"א, ס"ג עמ' 10): אנדרוניגוס שנבעל בעבירה ונטל את הדין³⁸ מהוא שיפסל מן הכהונה? כך המעשה (כלומר, הפסק) אם אין לו אומנות אלא היא (כלומר, שהיה מופקר, כלשון המשנה בסנהדרין פ"ג מ"ג) לא יאכל בתרומה, ואם יש לו אומנות אחרת ונתפשה ונבעלה הרי זה כשר לכהונה.³⁹ ואף כאן אנו רואים שלכהונה בהלכה שלנו כוונתה לתרומה. ואפשר שתנא זה סובר שאנדרוניגוס חייב בראייה, עיין ספרי ראה פי' קמ"ג עמ' 196 ומכילתא דרשב"י עמ' 159. ועיין ירושלמי חגיגה פ"א ה"א, ע"ו ע"א, ותוספתא ריש חגיגה. ושם היו תנאים שלא שנו שם „אף“. ועיין בבבלי שם ב' א'. ולפ"ז אנדרוניגוס הוא בכלל „כל מצות“, לעיל שו' 17. אבל עיין פרה פ"ב מ"י ועוד ומ"ש לעיל סוף הע' 30.

³⁵ בהל"פ ובה' ראו חסרה פיסקא זו. ועיין מ"ש להלן בשם ר' משולם.

³⁶ בר"ש: ופסול, כני' כ"ע.

³⁷ על אין=אם, עיין מ"ש לעיל חלה פ"ב הע' 28. ועל הצירוף אינו=אין הוא, עיין מ"ש בתרביץ

ש"ג ס"ג, עמ' 337, ובהע' 2 שם.

³⁸ ונפסל=הוא נפסל, עיין מ"ש בתרביץ ש"ד ס"ד, עמ' 377.

³⁹ כלומר, שקבל את ענינו, וחזר בתשובה, שאם לא כן אין נותנין לו תרומה, עיין מ"ש לעיל

סוף תרומות. ועיין בשו"ת הרשב"א ח"ה סי' רל"ט.

⁴⁰ כלומר, שנחפס ונבעל לכשר, אינו נפסל מן התרומה. ועיין מ"ש על כ"ז בתרביץ ש"ב ס"ג,

עמ' 379, הע' 7.

26-27. חייבין על נזקו בין איש בין אשה. וכ"ה בד. ובכ"ע: חייבין על הנזקין וכו'. וכן בנוסח הר"ש: חייב על הנזקין וכו'. ועיין במכילתא משפטים פ"ד סוף עמ' 297. ובנוסח התוספתא שלפני ר' משולם: חייבים על נזקו כאנשים ונשים. ובמכילתא הנ"ל ריש פ"א עמ' 286: אין לי אלא בן גמור או בת גמורה, טומטום ואנדרוגינוס מנין וכו'. ובמכילתא דרשב"י כ"א, כ"ח, הוצ' אפשטין עמ' 178: אין לי אלא איש ואשה מנין לרבות טומטום ואנדרוגינוס וכו' (והובאה בס' המצות לרב חפץ סוף עמ' 128). ובה"ג וה' ראו והל"פ: חייבין על נזקו בין נזק בין מזיק⁴¹ כאנשים וכנשים.⁴² ועיין במשנת ב"ק פ"א מ"ג. ובד"נ, בכת"י קויפמן ופרמה: חייבים על מכתו ועל קיללתו⁴³ כאנשים וכנשים. ובכ"מ וקטעים מן הגניזה הורכבו שתי הנוסחאות: חייבים על מכתו ועל קלקלתו כאנשים וכנשים, וחייבים על נזקו בין נזק ובין מזיק כאנשים וכנשים. וכ"ה גם בנוסח המשנה שלפני ר' משולם (אלא ששם "קללתו" במקום "קלקלתו") ועיין במאירי הנ"ל. ושמא פירושו שחייב שליח ב"ד אם הוסיף לו מכה, או הלקה אותו אחרי שנתקלקל (עיין במשנת מכות פ"ג סמ"ד).

27. ההורגו במזיד וכו'. בבא זו נשמטה בכ"י קויפמן, וישנה בשאר הנוסחאות. ופסקה הר"מ בפ"ב מה' נזירות הי"א.

28-29. אמו יושבת עליו בדם טוהר וכו'. וכ"ה בד. ובכ"ע: יושבת עליו דם טוהר וכו'. וכ"ה בכ"מ, כ"י קויפמן, קג"ג ונוסח הר"ש. ופ"ה הר"ש: ואמו יושבת עליו דם טוהר כאנשים ארבעים יום, וכנשים ימי טומאה שבועיים, הכא לחומרא והכא לחומרא, ומקלקלת למנינה וכו'. ועיין במשנת גדה פ"ג מ"ה, ובתו"כ תזריע ריש פרק כ', ובפ"ה הראב"ד שם, נ"ח ע"ד.

ובנוסח התוספתא שלפני ר' משולם: ואמו יושבת עליו דם טומאה כאנשים וכנשים, ועיין גם במאירי שם.

ובד"נ ובכ"י פרמה: ויושבת עליו דם טמא ודם טהור (ד"נ: טוהר) כאנשים וכנשים. וכן בה"ג, הל"פ וה' ראו: ואמו יושבת עליו ימי טומאה וימי טהרה כאנשים וכנשים. וכן פסק הר"מ בפ"י מה' איסורי ביאה הי"ח.

29-30. ומביאה עליו קרבן וכו'. שהרי דינו כלעיל, וכמו שפסק הר"מ בפ"א מה' מחוסרי כפרה סה"ו. ועיי"ש בה"ט.

30-31. ונוחל בכל נחלות וכו'. כלומר, אם אין שם יורש אלא הוא יורש את הכל, כמשנתנו בב"ב פ"ט סמ"ב (עיין בנ"י ובתו"ט שם). ולפני הר"ש נשמטה בבא זו ע"י הדומות, עיין מ"ש להלן. ועיין ר"מ רפ"ה מה' נחלות.

31-32. וחולק בקדשי הגבול וכו'. וכ"ה בד, בנוסח הנספח למשנה שלפני ר' משולם ובה"ג ובה' ראו ובהל"פ הנ"ל. ובכ"ע: ונוחל בקדשי הגבול וכו'. וכ"ה בנוסח הר"ש, ופירש שם: "ונוחל בקדשי גבול, כגון תרומה ותרומת מעשר וחלה אם הוא כהן וכו', ותנא נוחל, ולא תנא חולק, לפי שאין חולקין לו תרומה בגרנות אלא משגרין לביתו וכו' ". ועיין לעיל סוף תרומות ומש"ש.

ובכ"מ ובנוסח התוספתא של ר' משולם חסרה בבא זו. ובד"נ ובכ"י פרמה: וחולק בקדשי קדשים כאנשים וכנשים. ובקטעים מן הגניזה: וחולק בקודשי המקדש כאנשים וכנשים, ובכ"י קויפמן הורכבו שתי הנוסחאות: וחולק בקודשי הגבול כאנשים וכנשים, וחולק בקודשי קדשים כאנשים וכנשים. וכן במאירי הנ"ל: ובמשניות הוסיפו בהם דברים

⁴¹ ארבע מלים האחרונות חסרות בהל"פ.

⁴² שתי המלים האחרונות חסרות בה"ג ר"ו.

⁴³ ד"נ: קללתו. פרמה: קלמלתו.

וכו', ובשוה לשניהם וכו' שחולק בקדשי מקדש ובקדשי הגבול. והנכון כג' שלפנינו (בקדשי הגבול" גרידא) וכרוב הנוסחאות, ועיין מ"ש לעיל שו' 22.

32-33. הריני נזיר שזה איש ואשה וכו'. כלומר, הריני נזיר אם זה איש או אשה, הרי הוא נזיר מפני שבשניהם הולכים לחומרא, ואומרים שהוא איש או אשה, וחלה עליו נזירות. אבל בתוספ' יבמות פ"ג א' (ד"ה בריה) ובתוספ' הרא"ש שם פירשו (בלשון אחת) שהנודר אמר שאנדרוגינוס הוא איש ואשה, והוא נזיר מפני שמקצתו איש ומקצתו אשה. ועיין מ"ש לעיל שו' 3-4. ועיין בתוספתא נזיר ספ"ג ומ"ש להלן שו' 39.

35. אין חייבין על חטאתו וכו'. וכ"ה בד. והיא ט"ס, והנכון בכ"ע: על טומאתו. וכ"ה בכ"מ, בר"ש, בנוסח התוספתא שהיה לפני הר"א אב"ד, רבינו משולם והמאירי. ובבה"ג, ובה' ראו ובהלכות פסוקות: אין חייבין על טומאתו על ביאת מקדש (שלש המלים האחרונות הן פירוש בה"ג) ואין שורפין על טומאתו את התרומה (שתי המלים האחרונות הן פירוש בה"ג). ולפי גירסא זו פירושו שאין אחרים חייבין על טומאתו אפילו נגעו בלובן ואודם שלו כאחת ונכנסו למקדש, עיין להלן זבים פ"ב ה"ג, בבלי נדה כ"ח ב' ומ"ש בתס"ר ח"ד עמ' 123. וכן אם הוא בעצמו ראה לובן ואודם כאחד ונכנס למקדש פטור מקרבן, עיין במקורות הנ"ל ובירושלמי שבועות פ"ב ה"ב, ל"ג ע"ד. אבל כסיפא (לעניין שאין שורפין את התרומה) צריך לפרש שנגעה תרומה בלובן או באודם שהוא מטמא בשניהם, עיין לעיל שו' 11 ושו' 19. ועיין ר"מ פ"א מה' מטמאי משכב ומושב ה"ז.

ברם בד"ג, בכ"י קויפמן, בקטעים מן הגניזה, ובכ"י פרמה חסרה בבא זו ובמקומה כתוב: אין חייבין לא על מכתו ולא על קללתו (פרמה: קלקלתו) לא כאנשים ולא כנשים. וכן בנספח למשנה שלפני ר' משולם: אין חייבין לא על קללתו ולא על הכאתו לא כאנשים ולא כנשים. והעיר במאירי הנ"ל: "ואע"ג דכרישא קאמר (כלומר, לפי אותן הנוסחאות עצמן, עיין מ"ש לעיל שו' 26-27) חייבין, פירשוה בכנו שאינו חייב שמא אינו אביו, הא אדם אחר חייב ממה נפשך, והדברים רחוקים". והנה המפרשים הללו פירשו ע"פ נוסח הנספח למשנה שגרסו לעיל בה"ד "זוקק ליבום כאנשים", והם סוברים שלפעמים רחוקות אנדרוגינוס מוליד מן האשה, אבל מ"מ בנו אינו חייב על מכתו ועל קללתו, וחזר עליו מאין הוא (עיין בבלי יבמות פ"ג ב') ואיתרע רובא של רוב בעילות אחר הבעל, מפני שאנדרוגינוס רובם אינם מולידים. ועיין מכילתא משפטים פ"ה עמ' 268; תו"כ, מכילתא דעריות, קדושים פ"ט ה"ה, צ"א ע"ד; בבלי סנהדרין ס"ו א', פ"ה ב'. ושם נתרבה כשהבן הוא אנדרוגינוס.

ור' יוסף מר"ם פירש (קכ"ד ע"א) שהכוונה שאין אנדרוגינוס יוצא בראשי איברים (אין בעה"ב חייב על מכתו) המיוחדים לאיש או לאשה, ואינו יוצא לא בראש הגויה ולא בראשי הדדים. ואם קלל את האנדרוגינוס, ואמר יכה יוסי איש זה, או אשה זו, אינו חייב על קללתו שמא אינו איש או אשה. והרמ"ע מפאנו כתב (קל"ט ע"ב וק"מ ע"א) דברים קשים מאד נגד המפרש ופירושו.⁴⁷

ובמלא"ש פירש בשם ר' יהוסף אשכנזי שאין בושת האיש דומה לבושת האשה, ובושת

⁴⁴ בספרי נשא פיס' א', עמ' 3: מזכר ועד נקבה תשלחו, אין לי אלא זכר ונקבה, טומטום ואנדרוגינוס מנין, ח"ל וכו'. ובפסוק שם (במדבר ה', ב'): וישלחו וגו' וכל זב. ועיין בס' ספרי דבי רב להר"פ שם, ג' ע"ד. ושמא הכוונה בספרי לצרוע וטמא נפש אבל לא לזב. ומסתבר שהביריתא היא בשיטת ר"ע, עיין שם בנדה כ"ח ב' ובירושלמי שצינו בפנים.

⁴⁵ עיין במהרי"ט אלגזי בכורות פ"ו סי' נ"ח, קס"ד ע"א, ובמנחת חינוך סי' א' אות א'.

⁴⁶ עיין חולין י"א ב'. ולא מטעם חזקה, עיין בס' התרומה סי' ע"ג, ס' הרוקח סי' תס"ד, ובתוספ' נדה ב' ב' ד"ה דאיכא ובמרדכי חולין פ"ג סי' תרל"ה.

⁴⁷ עיין מ"ש במבואי לה' הירושלמי להר"מ, עמ' ט', הע' 59.

האנדרוגינוס אינו דומה לא לזה ולא לזו, והמכה והמקלל את האנדרוגינוס אינו חייב לא כמבייש את האנשים ולא כמבייש את הנשים. וכל הפירושים דחוקים מאד.

36-37. ואין נערך לא כאנשים ולא כנשים. כ"ה בכל הנוסחאות (בכ"מ בטעות: ואינו נעבד) ובראשונים הנ"ל, וכן הביא ר' משולם בשם הנספח למשנה, ועיין במשנת ערכין רפ"א ובתוספתא שם ובמקבילות שבבבלי בכ"מ. אבל בנוסח התוספתא היה לפניו ולפני הר"א אב"ד (וכן מביא גם במאירי הנ"ל): ואינו מברך לא לאנשים ולא לנשים. וכתבו הר"א אב"ד ור' משולם שהפירוש לא נתברר אצלם, ולבסוף הסיק ר' משולם: ולדידי נמי משמע אין מברך לאנשים ולא לנשים, משום דבריה בפני עצמה היא. עיין מ"ש ע"ז לעיל עמ' 82 ואילך. 37-38. אין נמכר לעבד עברי וכו'. וכן פסק הר"מ בפ"ב מה' נזירות הי"א ורפ"ד מה' עבדים. ופירש בה"ג (נ' ע"ג) ובהל"פ (ריש עמ' קנ"ו): דאין עבד עברי אלא דבר אולוני הוא, ⁴⁸ דכתיב ביה (שמות י"ח, ה') אהבתי את אדני את אשתי ואת בני. ואמה עבריה דבת בנים היא, דכתי' ואם לבנו יעדנה, ואנדרוגינוס לאו בר אנסובי הוא. ובפסקי הלכות להגר"ד מקרלין ח"א (כ"ה סע"ד בהערה) תמה על הבה"ג מקידושין ד' א' שמפורש שם שאיילונית נמכרת לאמה העבריה, עיי"ש שהניח את הקושיא ב"צע"ג.

ותמה אני על תמיהתו, שהרי המלים "דבת בנים היא" הן לאו בדווקא, והיכן נזכרים בנים אצל אמה העבריה? ובהלכות ראו עמ' 116: "ואף אמה עבריה שכתב בה ואם לבנו ייעדנה, ואנדרוגינוס אינו נושא" (= נושא, נישא). ואין שם זכר לבנים. וכן ראיתי ברלב"ג על התורה (משפטים פ"ג ע"א): "השרש הי"א הוא שהטומטום והאנדרוגינוס אינו נמכר לעבד עברי שהרי אינו ראוי לתת לו אשה ואין מינו ראוי להוליד בנים או בנות, כבר נתבאר זה השרש ⁴⁹ בא' מקדושין". ולהלן שם (פ"ג ע"ב) כתב: "שאין טומטום ואנדרוגינוס נמכר כמו אמה העבריה, כי אינו ראוי להיות לאשה לאדון או לבנו, כבר נתבאר זה בראשון מקדושין". ⁵⁰ הרי לך שאף הוא לא הזכיר בנים אצל אמה, אלא הטעם הוא מפני שאין לו אישות. וכבר הראינו לעיל (שו' 12) ששיטת הבה"ג היא שאין קדושין תופסים באנדרוגינוס שנתקדש כאשה, והרי מפורש בגמרא (קידושין י"ח ב' ובמקבילות) שאין מוכרה לקרובים שאין קידושין תופסים בה להם, מפני חסרון ייעוד, עיי"ש. וממילא ברור שאנדרוגינוס אינה נמכר כאמה העבריה "דלא בר אינסובי הוא", ואין קידושין תופסים בו כאשה. אבל איילונית הרי קידושין תופסים בה לכל הדעות, ואם לוקחה לגוי ואומר בפירוש שלא איכפת לו אם היא איילונית, הרי אין כאן מקח טעות לכל השיטות, ואפילו אם אין לו בנים למייעד, הרי אינה גרועה מחייבי לאווין שנמכרות לאמה העבריה.

ובר"ש פירש "משום דקטן אינו נמכר בעבד עברי, וגדולה אינה נמכרת באמה עבריה, הילכך לא אפשר". כלומר, האב אינו מוכר את בנו קטן, ⁵¹ ומכ"ש שאינו מוכר את עצמו. ואם הוא גדול וגנב, הרי יש לחשוש שמא הוא אשה, ואין אשה נמכרת בגניבתה (משנת סוטה ספ"ג) ואינה מוכרת את עצמה. ⁵² וכן אפשר לנסח: אשה אינה נמכרת לא ע"י ב"ד ולא ע"י עצמה, ואיש אינו נמכר ע"י אביו, ואין כאן אפשרות של מכירה באנדרוגינוס. ועיין רדב"ז רפ"ד מה' עבדים.

⁴⁸ בשעת ההגהה העירני הרמ"מ כשר על רברי בעל מנחה בלולה (משפטים יח, ג'): אם בעל אשה. יצאו טומטום ואנדרוגינוס והסריס שאינם נמכרים, מאחרי שאינם ראויים להיות בעל לאשה. וכנראה ששאב את דבריו ממקור קרמון. ועיין רדב"ז פ"ג מה' עבדים ה"ה.

⁴⁹ ברור שהרב שאב מבה"ג והוסיף, טומטום מעצמו. ומכיוון שבה"ג הביא ראיה מן הפסוק שבנרצע, הרי אמרו בקידושין (כ"ב א') שאשה ובנים הם ברוקא (לעניין רציעה).

⁵⁰ עיין שם יח ב' ומ"ש להלן בפנים.

⁵¹ מכילתא משפטים פ"ג, עמ' 255.

⁵² מכילתא הנ"ל; תוספתא סוטה ספ"ב ועוד. ועיין רמב"ן משפטים פ"ב, ד'. וכבר הראה הרמ"מ כשר בספרו. הרמב"ם ומכילתא דרשב"י, קמ"ג ע"א, שהגירסא הנכונה היא בפ"י הרמב"ן ד' ליסבונה נירדא, ולפי הגירסא שם אין מי שסובר שאשה מוכרת את עצמה.

39–40. שאין זה איש ואשה הרי זה נזיר. בכ"מ: שאין זה לא איש ולא אשה הרי זה נזיר. וכ"ה בה"ג, בה' ראוי⁵³ ובנוסח התוספתא שלפני ר' משולם הנ"ל, ובתוספ' יבמות פ"ג א' סד"ה בריה, ובתוספ' הרא"ש שם. ופירושו שאם טען הנזיר שאנדרוגינוס הוא איש (או אשה), ואם אינו אמת כדבריו (כלומר, אם הוא טועה) וזה אינו איש (או אשה) הוא מקבל עליו נזירות הרי הוא נזיר מפני שאין הוא לא איש ולא אשה. ובתוספ' יבמות, ותוספ' הרא"ש הנ"ל, פירשו שהנזיר נזיר אם אין הוא לא איש ולא אשה, והוא נזיר מפני שאינו לא איש גמור ולא אשה גמורה, עיי"ש. ובתוספ' נדה (כ"ח א' ד"ה אמר) העתיקו: הריני נזיר שזה איש או אשה הרי הוא נזיר. ר' יוסי אומר אנדרוגינוס וכו'. ונראה שיש כאן קיצור, והכוונה לשו' 33 לעיל, עיין בתוספ' יבמות ותוספ' הרא"ש הנ"ל. ולהלן נזיר ספ"ג: ראה אנדרוגינוס ואמר הריני נזיר שזה איש, ואחד אומר הריני נזיר שאין זה איש, הריני נזיר שהוא אשה, ואחד אומר הריני נזיר שאינה אשה, הריני נזיר שהוא איש ואשה, ואחד אומר הריני נזיר שאינו איש ואשה וכו', כולם נזירין. והפירוש הוא כמו שכתבנו לעיל שו' 3–4 לענין כוי.

ובד"נ כאן: ואם אמר הריני נזיר שזה לא איש ולא אשה אינו נזיר. וכ"ה „אינו נזיר“ גם בכ"י קויפמן, קטעים מן הגניזה, כ"י פרמה ונספח למשנה לר' משולם הנ"ל. וקשה להגיה את כל הנוסחאות הנ"ל. ופי' ר' יוסף מר"ם הנ"ל (קכ"ו סע"א) שהכוונה שאינו נזיר וודאי, וכשיטת ב"ה במשנת נזיר (פ"ה מ"ה).⁵⁴ ונוסח זה הוא לשיטתו שגרס בה"ה: ואינו עובר על כל תקיף וכו', עיין מ"ש לעיל שו' 22. ולפי גירסא זו פירושו שהאדם טען שאנדרוגינוס הוא לא איש (ולא אשה), ואם אין האמת כדבריו שאנדרוגינוס הוא לא איש (ולא אשה) הוא מקבל עליו נזירות, הרי אינו נזיר וודאי, שמא האמת כדבריו, ואנדרוגינוס הוא לא איש ולא אשה, וכמו שכתבנו לעיל שו' 3–4. ועיין ירושלמי נזיר פ"ב ה"ז, והנכון בק"ע שם.

40–41. ר' יוסה אומר אנדרוגינוס בריה לעצמו וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, ובכ"מ, ובה"ג ור"ש הנ"ל, ובנוסח התוספתא של הרא"ש אב"ד ורבינו משולם הנ"ל, ובמאירי שם, ובתוספ' יבמות (פ"ג א' ד"ה בריה) ונדה כ"ח א' ד"ה אמר ובתוספ' הרא"ש שם. וכ"ה בבבלי יבמות פ"ג א', וכן מוכח מתוך הסוגיא שם. אבל בנספח למשנה בכל הנוסחאות (חוץ מכ"מ): ר' מאיר אומר וכו'.

41–42. להכריע עליו. בקטעים מן הגניזה, בכ"י קויפמן ופרמה: להכריע עליו, ועיין גם במלא"ש. ובהל"פ ובה' ראוי הנ"ל: ולא הוכרעו בו חכמים אם זכר הוא אם נקבה.

42. אם איש הוא או אשה היא. מרהיטת לשון התוספתא להלן (לפי מסורת התוספתא והראשונים) משמע שאנדרוגינוס (בניגוד לטומטום) הוא בריה לעצמו, ואינו לא איש ולא אשה, ומפני שהחכמים לא מצאו בו לא סימני זכר ודאיים ולא סימני נקיבה, עשאוהו בריה בפני עצמו. ור' יוסי חולק על הת"ק לעיל הסובר שאנדרוגינוס הוא או איש או אשה, ולדעת ר' יוסי אפילו נגעה תרומה בלובן ואודם שלו כאחד אין שורפין אותה מפני שהוא אינו לא איש ולא אשה, וכן אינו מוציא בברכת המזון אפילו נשים (עיין מ"ש לעיל עמ' 82), מפני שאינו לא איש ולא אשה. וזו היא שיטת הרמב"ן ביבמות פ"ג א' (קונטרס אחרון שם) ובה' בכורות פ"ו סי' נ"ח. וכן כתב הרא"ה בנדה כ"ח א' (לפי הריטב"א שם כ"ח סע"א). וכריטב"א שם כתב: וכן שמעתי על רבינו מאיר הלוי ז"ל שהשיב על רבינו שמשון ז"ל⁵⁵ דלמ"ד אנדרוגינוס בריה בפני עצמה היא, הוא מין בפני עצמו. ובפי' הר"ש כאן פירש שלר' יוסי הוא ספק איש, ספק אשה,

⁵³ בהל"פ חסרה בבא זו.

⁵⁴ והתוספתא בנזיר (שהבאנו לעיל בפנים) היא בשיטת ב"ש שם, עיין לעיל שם בתוספתא ובירושלמי שם ספ"ה, ג"ר ע"ב.

⁵⁵ עיין כתאב אלרסאיל, פריש חרלא, סוף עמ' קמ"א ואילך.

ספק בריה בפני עצמה, ואמו יושבת עליו כזכר וכנקבה וכנדה, וכן אם יאמר הריני נזיר שאין זה לא איש ולא אשה, הוא נזיר. ולפי פירושו יש באנדרוגינוס שלשה ספיקות, מה שאין כן לת"ק שאין בו אלא שני ספיקות, ספק איש ספק אשה. ועיין טורי אבן מגילה כ' ב'. ובתוספ' יבמות פירשו שלת"ק אנדרוגינוס מקצתו זכר ומקצתו נקיבה, מה שאין כן לר' יוסי הוא או זכר או נקבה, ועוד פירשו שם שר' יוסי אינו חולק על הת"ק (עיי"ש ובתוספ' נדה הנ"ל). ופירוש ר"ש הנ"ל בדברי ר' יוסי הוא הפשוט מכולם.

42-43. אלא או ספק איש או ספק אשה וכו'. וכ"ה בכל נוסחאות התוספתא, ובה"ג ובה"פ, ובר"ש, ובנוסח התוספתא להר"א אב"ד ולר' משולם, ובמאירי הנ"ל. וכן בתוספות יבמות ונדה הנ"ל ובתוספ' הרא"ש שם. ופירשו בתוספות שטומטום כל אחד לחוד הוא איש וודאי, או אשה וודאית, אלא שהוא מכוסה ואם יקרע וימצא זכר, נמצא שהוא איש למפרע. ואם תמצא נקיבה היא אשה למפרע (עיין יבמות פ"ג ב' ובכורות מ"ב סע"ב), מה שאין כן אנדרוגינוס שישאר ספק לעולם. ולפי הר"ש הנ"ל פירוש שטומטום אינו ספק בריה לעצמה, אלא הוא או זכר וודאי, או נקבה וודאית. וכן לפי פירוש הרמב"ן הנ"ל. ובכל הנוסחאות הנספחות למשנה (לרבות גם כ"מ): אבל טומטום אינו כן, פעמים שהוא איש, פעמים שהוא אשה. וכ"ה גם בנספח למשנה לפני ר' משולם הנ"ל. ופירוש יש מהם שהוא זכר, ויש מהם שהיא נקבה, ומקדשים ומתקדשים מספק (עיין לעיל הערה 18), ואין מוציאים בתקיעת שופר אפילו את מינם, עיין לעיל ברכות פ"ה, שו' 32 ובמקבילות. ובתשובת הגאונים הוצ' ר"ש אסף (ירושלים תרפ"ט) עמ' 22: וטומטום וסריס חמה כשירין לעדות. ונראה שהכוונה לטומטום שנקרע ונמצא זכר, עיין במשנת יבמות ספ"ח.

ובירושלמי כלאים פ"ח ה"ה, ל"א ע"ג: ששה ספיקות הן וכו', ואנדרוגינס באדם. אבל בפרקי דרבי, הוצ' שענבלום, ט"ו ע"ב: ששה ספיקות, באדם טומטום, כוי בבהמה וכו'. 43. כיצד מפרשים את הבכורים וכו'. משנתנו רפ"ג, ספרי כי תבוא פי' ש"א עמ' 320.

44. קושרן במשיחה וכו'. בכל נוסחאות המשנה (לרבות שלשה קטעים מן הגניזה שבדקתי בהם) והספרי הנ"ל: בגמי וכו'. אבל בס' לשון חכמים (פורת עמ' 168) מעתיק מקטע אחד של הגניזה (של המשנה): וקושרן במשיחה, וכ"ה בפירושים של מר רב חנינאי ריש מתיבתא, לפי בה"ג ה' בכורית ד"ו, קל"ח ע"ב, וד"ב עמ' 591. ועיין בה' קצובות הוצ' ר"מ מרגליות ה' העומר עמ' 89.

45. ר' שמעון אומ' חוזר וכו'. משנתנו הנ"ל, ועיין לעיל ספ"א ומש"ש. 46. מצוה להביאם בשבעה כלים וכו'. כל הברייתא בשם התוספתא בר"ש וברא"ש פ"ג מ"י, אגודה שם, קצ"ה ע"ב, סמ"ג עשין קל"ט, ר"ב ע"א. וברייבמ"ץ ספ"ג: תניא הביכורים מצוה להביאן בשבעה כלים וכו'. וכן בס' יריאים השלם סי' קנ"ב, עמ' 142: ותנן מצוה להביא בז' כלים. פי' כל מין ומין לבדו וכו'. ועיין בר"ש הנ"ל. ופסקה הר"מ בפ"ג מה' בכורים ה"ז, ועל פיו ניסחו בסמ"ג הנ"ל⁵⁶ וברבינו בחיי כי תבוא, רכ"ח ע"ג. וכל הברייתא הובאה בירושלמי נוסח הרש"ס (נ"א ע"ד), וממנו בד' קושטא.⁵⁷

וכפי' ר"א מזרחי על התורה (כי תבוא כ"ו, ב') כתב: „וראיית לקצת מפרשים שכתבו בשם ר"ת מאורליינש, דאי לאו קרא דמראשית ולא כל ראשית הוה אמינא שצריך להביא בכורים מכל שבעת המינין, קמ"ל מראשית ולא כל ראשית, לומר שאינו צריך להביא אלא ממין אחד מהם

⁵⁶ עיין מ"ש בתס"ר ח"א, עמ' 58 שו' 25-26.

⁵⁷ ומדפוס קושטא הדפיסוה בד' אמשטרדם ודפוסים המאוחרים, עיין מ"ש בסה"י לכבוד מרכס

ז"ל, עמ' ש"ח.